

УДК 711

Ірина Дида
м.Львів, Україна

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ ЗАБУДОВИ І ПРИРОДИ ЯК ФАКТОР, ЩО ВПЛИВАЄ НА ІДЕОЛОГІЧНЕ ОБЛИЧЧЯ МІСТ

© Дида І., 2003

Природа міста, як і забудова, постійно впливає на людину на рівні підсвідомості, а також багатогранною семантикою природних елементів. Взаємовідношення природи і забудови, відображаючи історико-культурні традиції, є важливим фактором формування ідеологічного обличчя міста.

Міське довікілля, незалежно від географічного розміщення та культурних традицій регіону, завжди формують дві групи об'єктів. Перша з них – це антропогенні об'єкти, тобто забудова, інженерна інфраструктура і технічні засоби пересування. Друга група – міська природа, ландшафт міста, кліматичні явища, рослинний і тваринний світ. Кількісні та якісні співвідношення обидвох груп можуть бути дуже різним. На це впливає ряд факторів як об'єктивного (географічне розміщення, рельєф, клімат) так і суб'єктивного характеру (культурні та релігійні традиції, рівень екологічної самосвідомості населення, питання безпеки, орієнтація міста на певну систему історико-культурних пріоритетів). Історично склалося так, що в різних регіонах і в різні часи стосовно питання про впровадження природи в міське середовище ставляться по-різному. В історії урбаністики знаходимо приклади середньоазійських чи арабських міст, що демонстративно відвертаються від навколишньої пустельної природи, створюючи своє власне, штучне середовище, а також щільно забудованих міст західноєвропейського середньовіччя, де рослини росли хіба що в монастирських садах. Пізніше, шляхом обмеження доступу природи в міське довікілля йшли капіталістичні міста XIX сторіччя, в яких з корисливих міркувань забудовували кожен вільний клаптик міської території. Разом з тим, ми маємо приклади гармонійної співпраці архітектури з природним ландшафтом – місто Афіни та його акрополь, давньогрецький Пергам, австрійський Зальцбург з вулицями, що відкривають вид на панораму Альпійських гір. Класичним прикладом співпраці архітектури і природи в міському довікіллі є українські міста станом до XIX століття. Давній Галич, Київ, Полтава, Львів, – практично всі, великі чи малі, українські міста формують своє середовище і свій архітектурний образ як з допомогою антропогенних, так і природних елементів.

Довкілля, в якому перебуває людина, чинить на неї постійний соматичний та психологічний вплив. У містах на людину впливають обидві складові міського середовища – антропогенна і природна. Залежно від кількісної та якісної співдії обох елементів, їх вплив на людину може бути різним, як і різною може бути його спрямованість. У даному дослідженні ми зупинимось на ідеологічних аспектах такого впливу, розглядаючи насамперед вплив природи на ідеологічний образ архітектури міста.

Архітектура, як інші види мистецтва, викликає певні емоції, асоціації, діє на психічний стан людини. Тому вона здавна використовується як засіб ідеологічного впливу. Але, на відміну від інших видів мистецтва, таких, як живопис, музика, література, театр, з якими конкретна людина може, залежно від бажання, контактувати чи ні, контакт з архітектурою

відбувається примусово, його неможливо уникнути, живучи в урбанізованому середовищі. Отже, ідеологічний вплив міського довкілля є найдієвішим і результативним. Недарма в усі часи владні державні структури надавали такого великого значення образові архітектурних споруд, що будувалися в часи їхнього правління. Згадаймо величні римські храми та тріумфальні арки, форми яких щоразу відтворювалися в архітектурі пізніших часів, коли тільки виникала потреба підкреслити могутність абсолютистських монархій, або великомасштабні споруди часів т.зв. культу особи, що пригнічували “маленьких людей” як в СРСР, так і в гітлерівській Німеччині.

Саме через усвідомлення великого ідеологічного впливу архітектурних споруд, архітектурні пам’ятки українського бароко і споруди українського модерну дуже цілеспрямовано руйнували спочатку російський царизм, а потім комуністичний режим.

Але ідеологічний вплив архітектурного середовища відбувається також і без спеціального програмування, так би мовити стихійно. Композиція забудови, технічний стан будинків та інфраструктури, їх оздоблення, можливість зручного (або ні) пересування по місту – все це формує враження, незалежно від запрограмованого їх авторами ідеологічного впливу архітектурних образів окремих споруд. Крім того, характер та сила впливу міської архітектури залежить також від світогляду та знань людини, котра цю архітектуру сприймає.

Природа в складі міської архітектури також психологічно впливає на людину. Але слід відзначити, що спосіб впливу природних елементів дещо відрізняється від того, як діє на людей антропогенне довкілля. Ця різниця випливає з того, що людина впродовж історичного буття у своїй самосвідомості сформувалася як невід’ємна частинка природи. Саме природне, а не урбанізоване середовище першим задало умови, до яких людина пристосувалася в процесі довгої еволюції. Випадки, коли особа росла в урбанізованому середовищі, не знаючи природи і навіть не бажаючи контакту з нею, стали реальністю лише наприкінці ХХ сторіччя. Якщо людина перебуває у тривалій ізоляції від природного оточення, наприклад, на космічному кораблі, то зазвичай відчуває психологічний дискомфорт. Отже, психологічний вплив природи на людину відбувається значною мірою на підсвідомому, емоційному рівні. Сама по собі наявність чи відсутність елементів природи в міському середовищі, навіть незалежно від того, якими ці елементи фактично є, створює певний психологічний клімат. Кількість та склад природних елементів – це також засіб психологічного впливу на людину. Наявність великого розмаїття природних елементів, так само як, з іншого боку, обмеження їх складу в місті лише до кількох видів, створює певний психологічний клімат, впливає на загальний образ міста в цілому або окремих його частин. Конкретний зміст природних елементів, – таких як краєвид, семантика видового складу рослинного чи тваринного світу, – накладається на це підсвідоме враження, посилюючи його, залежно від того, в якій мірі спостерігач готовий сприйняти і зрозуміти закладену для нього у довкіллі інформацію.

Природні елементи, що знаходяться в складі міської архітектури, передають інформацію двома способами: прямим, коли конкретний об’єкт означає самого себе, і опосередкованим, коли на основі споглядання на конкретні об’єкти людина може зробити певні висновки про інші, ширші явища природного або техногенного плану. Пряма передача інформації відбувається, наприклад, коли в ботанічному саду оглядаємо різні види рослин, чи коли бачимо гарні квіти на міській клумбі. Опосередковано ці ж рослини, якщо вони добре доглянуті і мають здоровий вигляд, передають спостерігачеві інформацію про те, що місто має міцну економіку і добрі екологічні умови, що міський клімат та географічне розташування цього міста дозволяють вирощувати тут саме такі види рослин, а, наприклад, роса на листі або стулені пелюстки квітів повідомляють нас, яку погоду чекати в найближчий час.

Опосередкована інформація, яку можна отримати від природних елементів міського середовища, дуже різноманітна за змістом. Її ділять на наступні тематичні групи.

Перша з них – “економічна”. В аспекті ідеологічного впливу наявність природних елементів, зокрема певних видів рослин, здавна використовують для декларації доброго економічного стану як даної окремої сім’ї, так і міста в цілому. В українській народній традиції поняття заможного господарства завжди було невід’ємним від гарного квітника перед хатою; в усі часи палаци будувалися в серед розкішних парків, що були ніби “візитною карткою” їх господарів; сад завжди був ознакою достойного уваги суспільного рівня. В сучасних умовах доглянуті зелені насадження є ознакою високої культури мешканців, а також доброго стану міського господарства. Недарма люди, що досягли високого рівня матеріального добробуту, надають великого значення озелененню своїх будинків, – адже це є одним із способів задекларувати свій рівень.

Другу групу опосередкованих інформативних сигналів, які йдуть від міської природи, умовно можна назвати “географічно-ідентифікаційною” групою. Спостерігаючи гірські краєвиди, що відкриваються з міських вулиць, насадження хвойних дерев вздовж тротуарів і рододендронів на міських квітниках, людина робить висновок про розташування міста в високогірній помірно кліматичній зоні. В ідеологічному аспекті цю властивість використовують для декларування приналежності міста до певного кліматично-географічного регіону, хоча, насправді це місто в ньому і не розташоване. Наявність певних видів рослин, що традиційно пов’язуються в нашій уяві з певними країнами та географічними регіонами, при відповідному застосуванні, може навіть змінити характер, імідж міста, надавши йому, наприклад, курортного статусу (висаджування пальм на набережній Ялти) або прив’язавши його до гірського регіону, навіть якщо це місто стоїть на рівнині (використання смерек та інших гірських рослин в озелененні Івано-Франківська).

Третю групу складають інформативні сигнали, які сприймаються людиною переважно на підсвідомому рівні, і які спроможні викликати у спостерігача враження комфортності або ж некомфортності міського довкілля. Такі враження випливають з трьох наступних позицій. Насамперед це враження, що ґрунтуються на рефлексах, які виникли на зорі формування людини як *homo sapiens*. Це є, наприклад, небажання стояти спиною до відкритого простору, перебувати в місцях з обмеженим краєвидом, спробу тримати навколишню ситуацію під своїм візуальним контролем тощо. Потім вони можуть ґрунтуватися на суб’єктивних уявленнях конкретної особи, традиційно сформованих в межах певної культури (людина, в свідомості якої місто асоціюється з вузькими щільно забудованими вулицями, може сприймати дуже озеленене міське середовище як психологічно дискомфортне, і навпаки). Врешті, вони ґрунтуються часом лише на суб’єктивних, властивих тільки даній конкретній людині рефлексах і зв’язках між конкретними природними елементами і певними діями та явищами. Тоді враження від тих явищ чи знаків підсвідомо переносяться людиною на певні рослини чи на інші природні об’єкти, що призводить до їх позитивного або негативного сприйняття, котре зовсім не залежить від дійсних якостей цих об’єктів. Щоб проілюструвати таке суб’єктивне сприйняття семантики певних рослин можна навести приклад Й.В.Сталіна, у якого кипариси асоціювалися з цвинтарем і наводили на нього сумні думки, хоча, як відомо, кипариси здавна прижилися в Криму і стали невід’ємною частиною кримського пейзажу. Суб’єктивна, підсвідомо реакція разом з наявною у Й.В.Сталіна практично необмеженою владою, вилилася в масову ліквідацію кипарисів у Криму.

Четверту групу складає інформація, яку передають за допомогою так званої “мови рослин”. У кожного народу історично склалася ціла система понять, які символізують певні

рослини і тварини. Існують справжні мови дерев та квітів. У культурі багатьох народів, наприклад, японців, квітковими композиціями можна висловити дуже багато. В Україні також здавна склалася символіка рослин, що бере свій початок з дохристиянських часів. Наприклад, місця, оточені особливою повагою, в Україні обсаджували липами. Калина здавна символізувала дівочу красу, вірність і пам'ять. З дівочою вродою асоціювалась також тополя та смерека. Деякі дерева, наприклад, дуб, калина, посідали, традиційно однозначно позитивну символіку, а інші, такі як осика, бузина, часом верба, – символізували в народній традиції зв'язок зі злими силами. На підставі підбору видів квітів на квітнику, який був розташований завжди перед хатою, можна було, наприклад, дізнатися, чи живе тут дівчина “на виданні”. Свої системи рослинних знаків історично склалися та існують тепер також у Західній Європі. В дечому усі ці системи перегукуються між собою, в дечому вони відмінні. Тому використання подібних знакових систем вимагає наявності підготовленого глядача, і, отже, в ідеальному варіанті, пов'язане з відповідною просвітницькою роботою. Певні паралелі можна провести тут зі сприйняттям семантики декору та архітектурних форм будинків періоду історизму.

Окремий аспект становить ідеологічний вплив рослин – пам'ятників, таких, як, наприклад, Шевченкова верба, дуби Хмельницького, а також рослин, посаджених на вшанування певних подій чи дат. Це, наприклад, дерева, посаджені на саміті президентів у Львові, аля космонавтів, або ж розповсюджений звичай висаджувати дерево на честь народження дитини. Існування опосередкованої “мови рослин” робить такі елементи природи незмінним інструментом ідеологічного впливу. Цю властивість рослин завжди активно використовували як у давньому, так і в недалекому минулому. Особливого значення надавали ідеологічному виразу рослин в Радянському Союзі, де калина чи верба біля будинку вважалася мало не доказом націоналістичних поглядів його мешканців, а берізки стали обов'язковим атрибутом парків на всій території СРСР.

Елементи природи часто відіграють провідну роль у створенні не лише композиційного, але, насамперед, ідеологічного образу міста, зокрема тоді, коли до міської композиції входять значні перспективи на природні об'єкти. Існують випадки, коли вид на гору або скелю “тримає” собою всю композицію міста, створюючи йому певний неповторний образ, як, наприклад, у Зальцбургу. У формуванні ідеологічного образу Єревану як вірменської столиці вагомий психологічний вплив має навіть не стільки, можливо, вид на гору Арарат, як на географічний об'єкт, бо місто розташоване на значній відстані від цієї гори, наскільки саме усвідомлення того, що в сонячну погоду з конкретних вулиць та площ Єревану можна побачити засніжену вершину Арарату, адже ця гора є природним символом Вірменії, її емблемою. Таким природним об'єктом, що ідеологічно організовує міську композицію, також може бути велика ріка з мальовничими крутими берегами (Київ), або рівнинна ріка (Петербург, Амстердам). Подібну роль у ряді випадків відіграє море, що має стрімкі береги, як в Одесі, або з низькими берегами, як у Венеції.

Історично сформовані культурні традиції архітектурно-просторової організації життєвого середовища, в тому числі щодо взаємовідношення природи і забудови в місті, є вагомим засобом ідеологічного впливу. Застосування традиційного давньоримського, середземноморського підходу до організації довкілля, коли урбанізована територія композиційно формується як чітко організований інтер'єр під відкритим небом, виділений з природного оточення, отримало значне розповсюдження в Західній, Північній та Центральній Європі зовсім не через те, що цього вимагають кліматичні умови чи містобудівні традиції місцевих мешканців, а перш за все, як декларування зони впливу спочатку давньоримської культури, а потім – римокатолицької церкви, провід якої традиційно тісно пов'язаний з Римом. У Східній Європі, і в

тому числі в Україні, в силу цілого ряду обставин, склався і впродовж тривалого часу розвивався протилежний до середземноморського композиційний принцип на засаді органічного вписання забудови в природний ландшафт. Видатні точки рельєфу підкреслювалися важливими в композиційному та ідеологічному плані спорудами, і вони разом з довкіллям творили єдину композиційну цілісність. Міста були оточені великими предмістями з садибною забудовою, і створювали в цілому враження швидше великого зеленого простору з вкрапленнями споруд, ніж щільно забудованих урбанізованих осередків.

У процесі історичного розвитку, особливо впродовж двох останніх століть, міста в цілому світі набули багато спільних рис, а їх первісні композиційні характеристики та відмінності щодо зв'язку забудови з природою, що мали місце раніше, тепер активно нівелюються. Але власне характер взаємостосунків природи і забудови у міському довкіллі дуже відчутно впливає на образ міста, котре людина сприймає на підсвідомому рівні, і впливає на те, чи людина буде себе почувати в міському середовищі комфортно, чи, може, сприйматиме його як чуже. Крім того, спосіб і сам по собі факт впровадження природи в міську забудову може служити засобом вияву певних геополітичних симпатій, або підкреслення наявності власних традицій у цьому аспекті.

Отже, природа в місті є дієвим засобом ідеологічного впливу, причому цей вплив здійснюється на всіх рівнях організації довкілля, – починаючи від інтер'єру і прибудинкових просторів, через окремі архітектурні ансамблі, аж до ландшафтно-образної композиції міста в цілому. В сучасних умовах, наявний тепер потенціал природних елементів було б раціонально використати для створення власне національного образу українських міст і для того, щоб в Україні надати індивідуальних, неповторних рис кожному місту, містечку та селу.